

ПИЩЕВЫЕ ТАБУ И РИТУАЛЬНАЯ ТРАПЕЗА В УКРАИНСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Статья посвящена исследованию запретов, связанных с пищей, и ритуальной трапезы. Традиционные пищевые ограничения, табу на употребление определенных продуктов рассматриваются в комплексе с «ритуальным обжорством», особой формой коллективного поведения, которая предусматривает фактическую вседозволенность. Ритуальная трапеза имеет архаические истоки, связана с культом тотемного предка, которому свойственны универсальные черты и национальная специфика. В мифологическом сознании с едой и поеданием связаны идеи о преодолении смерти и воскресения, они составляют сущностную основу ритуальной трапезы. Индивидуальная и повторяющаяся в годовом цикле поминальная трапеза также интерпретируется в связи с тотемными представлениями наших предков. Пищевые табу и ритуальные трапезы рассматриваются на примерах из украинских сказок и календарной обрядности.

Ключевые слова: *воскресение, годовой цикл, пищевые табу, психоанализ, ритуальная трапеза, ритуальное обжорство, сказка, смерть, тотем, украинский фольклор.*

Костенко Н., д.філол.н., проф.
Институт філології КНУ імені Тараса Шевченка

4-ІКТОВИЙ ТАКТОВИК У РАННІЙ ПОЕЗІЇ БОРИСА ОЛІЙНИКА (БОРИС ОЛІЙНИК, «ВИШНЕВА МЕЛОДІЯ» ТА ІН. // ЗБ. «ВИБІР», 1965)

У статті на прикладі творів відомого українського поета-шістдесятника Бориса Олійника розглянуті особливості однієї з форм тонічного вірша – тактовика (Тк4, Тк3 та ін.), його поліморфна структура та фольклорні джерела розвитку (народ ліро-епічний вірш, дума)

Ключові слова: *тактовик, дольник, поліморфна структура, стилізація*

Проблеми тонічного віршування у сучасній віршознавчій науці, як і на початку ХХ ст., залишаються полем гострих дискусій. І сьогодні тут більше

запитань, ніж відповідей. Тільки метричному статусу дольника надано вже більшої чи меншої окресленості. Поняттям тактовика і акцентного вірша ще належить пройти свій шлях наукового осмислення.

Щодо тактовика, то найбільш фундаментальні висновки про його сутність, структуру і походження, як відомо, зробив М. Гаспаров у своїх працях 1970-1980-х рр., які й тепер слугують відправною точкою для дальшого дослідження цієї тоничної форми. М. Гаспаров, який розпочинав свою віршознавчу діяльність з наукових суперечок із Олександром Квятковським, визнаючи його заслуги в актуалізації проблеми, усе ж відкинув його тактометричну теорію як таку, що орієнтована на декламацію, а не на внутрішній ритм вірша.

Нагадаю, що у відомій монографії «Современный русский стих. Метрика и ритмика» (1974) М. Гаспаров запропонував таке визначення тактовика: «Тактовик – це вірш, у якому обсяг міжкіткових інтервалів коливається у діапазоні трьох варіантів: 0 – 1 – 2 або 1 – 2 – 3 склади, – як правило, не менше і не більше. Це об'єктивна метрична ознака, що визначає будову вірша [1, 305]. Однак у тій самій праці він говорить, що на дослідженому ним матеріалі розподіл міжкіткових інтервалів 0 – 1 – 2 склади «не зустрічається зовсім» («не встречается совершенно») і на цій підставі виключає їх із свого аналізу, зосереджуючись на більш характерній моделі з обсягом міжкіткових інтервалів 1 – 2 – 3. У посібнику «Русский стих 1890-х – 1925-го годов в комментариях» (1993) він теж обмежується розглядом тактовикових форм з коливанням міжкіткових інтервалів у межах 1 – 2 – 3-х складів. Таке обмеження (хоча не у всіх виданнях дослідник його додержувався), звісно, сприяло зосередженню на типових формах, але водночас звужувало і спрощувало проблему.

Основним тактовиковим розміром, за спостереженнями М. Гаспарова, є 4-іктовий тактовик (Тк4), який походить від 4-іктового дольника з цезурним нарощуванням, чим можна пояснити широке його розповсюдження порівняно з 3-іктовою моделлю, яка найповніше реалізувалася в дольниках, а не тактовиках.

Крім розхитаного 4-іктового дольника, до джерел тактовика М. Гаспаров відносив народний вірш і логаеди, представлені «імітаціями античних розмірів, підтекстовками музичних мотивів, експериментальними композиціями поетів-модерністів [1, 316].

Головною особливістю ритмічної структури 4-іктового тактовика (і довших розмірів) є поєднання 2-складникових і 3-складникових ритмів у межах одного метроряду (до і після цезури), що зумовлює його багатомпонентність і багатощаровість. У російській поезії М. Гаспаров нарахував 144 ритмічні форми 4-іктового тактовика, з них 82 – повнонаголошені.

Для дослідження сучасного українського тонічного вірша цікавий матеріал дає поезія 1960-х років; у цей період відроджуються традиції ліро-епічних народнопісенних жанрів, говірного і наспівно-оповідного вірша, балади, думи, елементи яких застосовані, напр., в останніх збірках Андрія Малишка («Дорога під яворами», «Серпень душі моєї»), а також у творах поетів молодшого покоління, зокрема у ранніх поезіях Бориса Олійника.

Зразком подібної наспівно-оповідної, пісенно-баладної структури може бути вірш Б. Олійника зі зб. «Вибір!» (1965) «Вишнева мелодія»:

В кулю земну		
авалерія біла,	– 2 – 2 – 2 – 1	Д4
Ой комусь на щастя		
триста підків!!	2 – 1 – 1 – 2 –	Дк4
А по садках		
у сорочці білій	3 – 2 – 1 – 1	Дк3
Травень на весілля		
гукав солов'їв.	– 3 – 2 – 2 –	Тк4
Ех, розбалакалися ж тачанки,	– 2 – 4 – 1	Дк4
Кинувши у всесвіт		
кулі й пісні:	– 3 – 1 – 2 –	Тк4
«Ти мене чекай тривожними		
ночами,	– 1 – 1 – 1 – 3 – 1	Х6
Я приїду з бою на воронім		
коні».	2 – 1 – 4 – 1 –	Дк5
Смерть льодком		
притихла біля скроні,	– 1 – 1 – 3 – 1	Х5
Жовчно насміхається:		
«Живіть, поживіть...»	– 3 – 3 – 2 –	Тк4
А безвусий комескадрону	2 – 4 – 1	Дк3
У губах тримає вишневий квіт...	2 – 1 – 2 – 1 –	Дк4
	[4, 30-31]	

У вірші «Вишнева мелодія» 10 катренів (40 рядків), перехресне римування АВАВ, із чергуванням жіночих і чоловічих клаузул ЖЧЖЧ. Значно складніше визначити його розмір. Оскільки більша частина тексту написана неklasичним віршем – дольниками і тактовиками (57,5%), а менша частина – класичним – двоскладовим (хореїчним) і трискладовим (42,5%), то беззаперечно – це тоніка. Але тоніка – це віршова система, а який розмір твору? Якщо визначити у відсотках частку дольника і тактовика, то

побачимо перевагу дольника, який охоплює 56,5% усієї маси неklasичного вірша у творі; на тактовик припадає 39,1% рядків; один рядок зі стиком наголосів і чотирискладовим міжктовим інтервалом («Ніжно заціловані голубим сном» – 3 – 4 – 0 –) лягає в схему акцентного. Отже, це 4-ікто-вий дольник чи 4-іктовий тактовик? Якщо зважити на те, на що неодноразово звертав увагу М. Гаспаров, що «чим більше розхитаний, розпливчатий ритм вірша, тим легше він включає в себе суворіші ритми як окремі («частные») свої випадки» [2, 141], тобто – в даному разі: якщо тактовик включає в себе дольникові конфігурації (так само й класичний вірш), то розмір «Вишневої мелодії» Б. Олійника визначимо як 4-іктовий тактовик. Але політональність цієї «Мелодії» підказує, що, можливо, точніше було б говорити про поліморфну тактовиково-дольникову структуру, про щось подібне до перехідної метричної форми – від дольника до тактовика і навпаки (ПМФ Дк4 → Тк4; або ПМФ Тк4 → Дк4). Щодо внутрірядкового ритму, то у 4-іктовому тактовикі в доцезурній і постцезурній позиції домінує хореїчно-амфібрахічний (часом хореїчно-дактилічний і навіть хореїчно-ямбічний), а не хореїчно-анapestичний ритм, як у російській поезії (це загалом відповідає українській специфіці – дається взнаки фактор народної поезії і давній польський вплив).

М. Гаспаров у згаданій праці зазначав, що у російській поезії 1950-х–1960-х рр. тактовик «остаточно усвідомлює себе як самостійний розмір, перестає копіювати ритмічні особливості дольника і розвиває свої відмінності від нього – кількість 3-складникових інтервалів і численні надсхеми наголоси у них» [1, 339]. Стосовно української поезії напрошується інший висновок: очевидно час «самоусвідомлення тактовика» ще не настав – ні в 1960-ті роки, ні пізніше; у більшості випадків він іде в парі з дольником, часом постаючи в подібі розхитаного дольника, отже, досить рідко виступає як самостійний розмір. Але немає сумніву в тому, що він «реально існує», про що свідчать такі показові його зразки, як вірш І. Муратова «Сучасникові» («Прикладаю насторожене вухо»), або низка ліричних творів Миколи Холодного («Перед автопортретом Сергія Параджанова» та ін.) [див. 3, 112-124].

У реальному існуванні українського тактовика як самостійного розміру можна переконатись, прочитавши у тій самій збірці Бориса Олійника «Вибір!» вірш «Пальці і патрони» («Як ударили дзвони та заплакали») з циклу «Хліб». Цей вірш (11 катренів, 44 рядки) написаний різноіктовим тактовиком – Тк 3232 – розміром, явно не характерним для російської поезії (М. Гаспаров писав про маловживаність 3-іктового тактовика), оскільки вірш «Пальці і патрони» являє собою стилізацію думи, тобто суто національної форми українсько-го епосу. Ознаками стилізації є специфічно думова фразеологія («Як ударили

дзвони...», «Гей, збиралися люди...», «А на тому ще й на майдані», «А що очі їх»), ритміка, основана на зміні довгих (12-складових, чисто тактовикових, подеколи дольникових) і коротких (6-5-складових, хорейчних або анапестичних) рядків (хорей і анапести – тут є ритмічними формами тактовика); характерні дактилічні клаузули у непарних тактовикових рядках:

Як ударили дзвони та заплакали, –	2 – 2 – 3 – 2
Небосхил загойдавсь.	2 – 2 –
Гей, збиралися люди перелякані	2 – 2 – 3 – 2
На церковний майдан.	2 – 2 –

А на тому ще й на майдані славному	2 – 4 – 1 – 2
Бунтарі стоять.	2 – 1 –
Сорочки їхні, кров'ю закривавлені,	2 – 2 – 3 – 2
Мов коробви, горять.	2 – 2 –

А що очі їх, в муках перемучені,	2 – 2 – 3 – 2
Чорним горем струмлять.	2 – 2 –
А що руки їх, путами закручені	2 – 2 – 3 – 2
Мертвим віттям висять.	2 – 2 –

[4, 48]

Не обминули своєю увагою українські шістдесятники й довгі тактовики, про що свідчить вірш Бориса Олійника «Дума про Аеліту» («А за вікном зорі свої пишуть орбіти»), написаний 5-6-ітковим тактовиком. Це вже не стилізація під героїчний епос, а лірична дума, можливо, написана як підтекстовка на певний музичний мотив. Принаймні на це натякає силабічна впорядкованість синтагм (по три «коліна», з певною симетричністю словоподільного ритму: [(4 + 4 + 5); (4 + 4 + 3)]². Розмежування паузами силабічних груп дозволяє досить органічно вписувати у музичний мотив стики наголосів:

А за вікном	
зорі свої пишуть орбіти.	3 – 0 – 2 – 0 – 2 – 1
Ходить любов,	
вічна як май і журба...	– 2 – 0 – 2 – 2 –
В ночі такі	
снишся мені ти, Аеліто, –	– 2 – 0 – 2 – 0 – 2 – 1
Мріє моя, казка моя голуба.	– 2 – 0 – 2 – 2 –

[4, 69]

Тут виникає якраз та ритмічна конфігурація (– 2 – 0 –), яку М. Гаспаров вивів за межі свого аналізу, а Т. Скулачова визначила як акцентну.

Можливо, подібна форма пов'язана з певним силабічним і словоподільним ритмом у тактовикі, що поки що не привертало належної уваги як російських, так і українських віршознавців.

Підсумовуючи, можемо попередньо відзначити, що 1) сучасний український тактовик найчастіше виступає компонентом поліморфних структур тонічного вірша (до найбільш поліморфних належить верлібр); 2) як самостійний розмір український тактовик тяжіє до всілякого роду стилізацій та імітацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаспаров М. Л. Современный русский стих. Метрика и ритмика. – М., 1974.
2. Гаспаров М. Л. Русские стихи 1890-х – 1925-го годов в комментариях. – М., 1993.
3. Костенко Н. В. Українське віршування ХХ століття. – К., 2006.
4. Олійник Борис. Вибір! Поезії. – К., 1965.

Костенко Н. В., проф.
Институт филологии КНУ им. Тараса Шевченко

4-ИКТОВЫЙ ТАКТОВИК В РАННЕЙ ПОЭЗИИ БОРИСА ОЛИЙНЫКА

В статье на примере произведений известного украинского поэта-шестидесятника Бориса Олийныка прослеживаются особенности одной из форм тонического стиха – тактовика (Тк4, Тк3 и др.), его полиморфная структура и фольклорные источники развития (народный лиро-эпический стих, дума).

Ключевые слова: тактовик, дольник, полиморфная структура, стилизация.

Kostenko N. V., prof.
Institute of Philology Taras Shevchenko University of Kyiv

4-STRESSED TONIC VERSE IN THE EARLY POETRY BY BORIS OLIYNYK

The article deals with the form of tonic verse, named taktovyk, in the poetry by famous Ukrainian author Boris Oliynyk. Its polymorphic structure and folklore (folk lyric-epic poem, дума) are analyzed.

Key words: taktovyk, dolnyk, polymorphic structure, stylization.